

చరిత్రకందని శైవక్షేత్రం
కూసుమంచి గణపేశ్వరాలయం

నట్టా శ్రీనివాస్

Kusumanchi Ganapeswaralayam
By Katta Srinivasa Rao

Lochana Study Club PrachuranaLu

© Author

First Edition : Shivaratri, 17 Feb 2015

Copies : 500

Price : Rs. 30

Cover Design : VMRG Suresh

Typesetting : Katta Srinivas

Printing : Cosmic Printers, Chatta Bazar, Hyderabad

For Copies

> **Ganapeswaralayam, Kusumanchi**

> Arvapally Veeraswamy, Teacher, Kusumanchi, 90067348

> Dhana Murthy, Teacher Kusumanchi , 9948817571

> Ramesh Fancy & Metal Stores, Kusumanchi. 98483 40321

> Bandi Sesaiah, Kallur. 9948775805

> Kapila Ram Kumar, Librarian - BVK, Khammam. 9849535033

> G Rama Krishna, Librarian, Govt Library, Sathupally. 9949804565

And Other major book stores

Katta Srinivasa Rao, Author,

D.No: 9-43 Ayyagaripeta,

Opp APDDC (Milk Booth),

Road Number 05, Gandhi Nagar,

Sathupally-507 303,

Khammam District, Telangana.

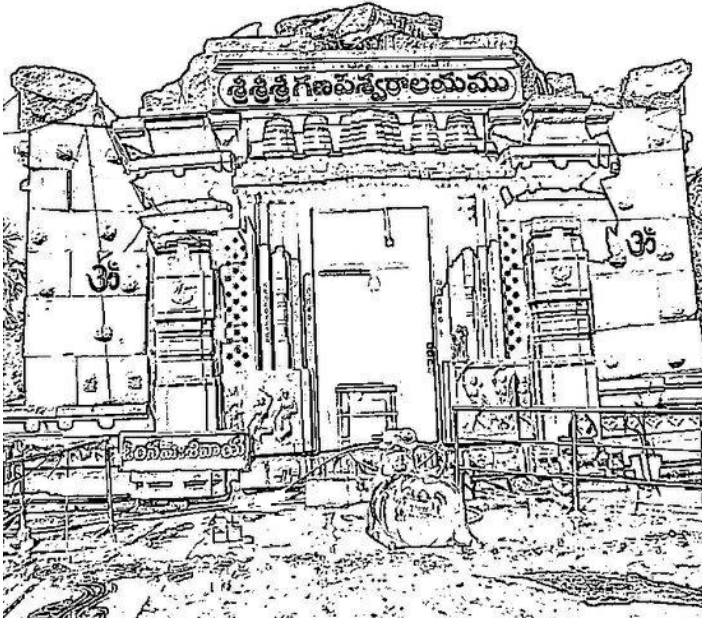
Cell : 9885 133 969, 9030 133 969

Email : nivas.katta74@gmail.com

Blog : www.antharlochana.blogspot.in

చరిత్రకందని శైవక్షేత్రం

కూసుమంచి గణపేశ్వరాలయం

కట్టా శ్రీనివాస్

లోచన అధ్యయన వేదిక

రండి ... గుళ్లోకి వెళ్దాం !

- 1) కూసుమంచి గణపేశ్వరాలయం - విశిష్టతలూ, చారిత్రక నేపథ్యం !
- 2) ఉనికి
- 3) ఇలా వెలుగులోకి వచ్చింది
- 4) కూసుమంచి ఊరిపేరు
- 5) దేవాలయం గురించి గ్రామంలో చెప్పుకునే కథ
- 6) కూసుమంచి ఆలయ శిల్పాలూ, శిల్పరీతి
- 7) కాకతీయ నిర్మాణం అనేందుకు కొన్ని సూటి ఆధారాలు
- 8) కాకతీయుల సంక్షిప్త చరిత్ర
- 9) కాకతీయుల మతవిశ్వాసాలు
- 10) గణపేశ్వరాలయం అమరిక
  - 10.1) పీఠం, ఉపపీఠం
  - 10.2) కక్ష్యాసనాలు, పాదవర్గం
  - 10.3) దేవకోష్టాలు
  - 10.4) ద్వారశాఖలు మరియు ప్రస్తరం
  - 10.5) గర్భగృహ ద్వారశాఖలు
  - 10.6) లలాటబింబం
  - 10.7) గర్భాలయం
  - 10.8) ప్రస్తరం లేదా పైకప్పు
  - 10.9) శిలాపద్మం
  - 10.10) శిఖరం (విమానం)
  - 10.11) రంగమండపం
- 11) ఆలయ ప్రత్యేకతలు
  - 11.1) మూలవిరాట్టు బృహద్ శివలింగం
  - 11.2) బాహ్యనేత్రాలకు అంతర్లింగం, అంతర్నేత్రానికి బృహద్లింగం
  - 11.3) శివలింగ నిర్మాణం వెనకున్న సాంకేతిక విషయాలు
  - 11.4) శివలింగంలోని భాగాలు

- 11.5) రాళ్ళను అంటించలేదు, కలిపారు
- 11.6) రాతిని పేర్చడంలోనూ ఎంతో జాగ్రత్త
- 11.7) నీడలు తాకనంత దూరంలో ఉపాలయాలు
- 11.8) నంది విగ్రహంపై ఎన్ని నగిషీలో!
- 11.9) ఉపాలయ స్తంభనిర్మాణం
- 12) ఉపాలయాలు
- 12.1) ముక్కంటేశ్వరాలయం
- 12.2) వేణుగోపాలస్వామి ఆలయం
- 12.3) వేణుగోపాలుని ఆలయం దక్షిణముఖంగా ఎందుకుంది?
- 12.4) నలుదిక్కులా ఆలయశోభ
- 12.5) గంగామాత ఆలయం
- 12.6) వీరగల్లు పూజ, వీరగల్లుల వెనకున్న కథేమిటి?
- 13) గంగాదేవి చెరువు
- 14) పాలేరు జలాశయం
- 15) శాసనాలను చదివారా?
- 16) నాణేలూ చరిత్రను చెబుతాయి
- 17) సూచనలు
- 18) సంప్రదించిన గ్రంథాలు
- 19) కృతజ్ఞతలు

చరిత్రకందని శైవక్షేత్రం ... కూసుమంచి గణపేశ్వరాలయం

విశిష్టతలూ, చారిత్రక నేపథ్యం

ప్రాకారో జయతి త్రికూటమ్ అభితస్థత్ తేన నిర్మాపితః
సుశ్చిష్టైః క్రమశీర్షకై రుపచితో నీలోపలైః కల్పితః।
యశ్చా లక్ష్మిత సంధిబంధ కథనాదేకాశిలా తక్షకైః
సంతక్ష్యేవ మహీయసీమ్ ఇవ శిలాం యత్నాత్ సముత్తారితః ॥

నల్లని రాళ్ళను సమానంగా నున్నగా చెక్కి సన్నిహితంగా కూర్చి నిర్మించిన త్రికూట ప్రాకారం విలసిల్లుతూ ఉంది. అతుకుల గీతలు కనిపించకుండా ఏకశిలా నిర్మితంగా భాసించే ఈ ప్రాకారాన్ని మహాప్రయత్నంతో శిల్పులు నిర్మించారని అంటూ గణపతిదేవుని కాలం నాటిదయిన కొండపర్తి శాసనం చెపుతోంది. ఇలా కాకతీయుల నిర్మాణ ప్రతిభకు అద్దంపట్టే వారికాలం నాటి గొప్ప నిర్మాణమే ఈ కూసుమంచి గణపేశ్వరాలయం.

గుడి అంటే కేవలం ఆరాధనకు, మొక్కుబడులు చెల్లించుకునేందుకే కాదు. అంతకంటే ముఖ్యమైన సామాజిక క్షేత్రంగా పనిచేసిందని, సమాజానికి తప్పనిసరి అవసరంగా గుడి వుండేదని ప్రముఖ చరిత్రకారులు కె.వి.నీలకంఠశాస్త్రి చెప్పిన మాటలు ఇక్కడ ఇప్పుడు మరోసారి గుర్తుచేసుకోవాలి.

భూస్వామిగా, యజమానిగా, సరుకులు, సేవల వినియోగదారుగా, బ్యాంకుగా, పాఠశాలగా, వస్తుప్రదర్శనశాలగా, వైద్యశాలగా, రంగస్థలంగా ... ఒక్కమాటలో చెప్పాలంటే అత్యుత్తమమైన కళలూ, నాగరికతలకు సంబంధించిన కేంద్రబిందువులుగా మధ్యయుగాల్లో దేవాలయాలు విలసిల్లాయి. ధర్మబద్ధత, మానవతతో సమాజాన్ని నియంత్రించిన మరో వ్యవస్థ మానవ చరిత్రలో లేదు.

గొప్ప చరిత్రకారుని మాటల్లోని నిజం మనకు అర్థం కావాలంటే శతాబ్దాల కాలాన్ని ఎదురొడ్డి నిలచిన ఇటువంటి దేవాలయాలను మరింత క్షుణ్ణంగా అధ్యయనం చేయాలి. వ్యవస్థకు భరోసానిస్తూ బలోపేతం చేసుకునే పద్ధతులను నేటి పరిస్థితులకు అనువుగా ఏర్పాటు చేసుకోగలగాలి.

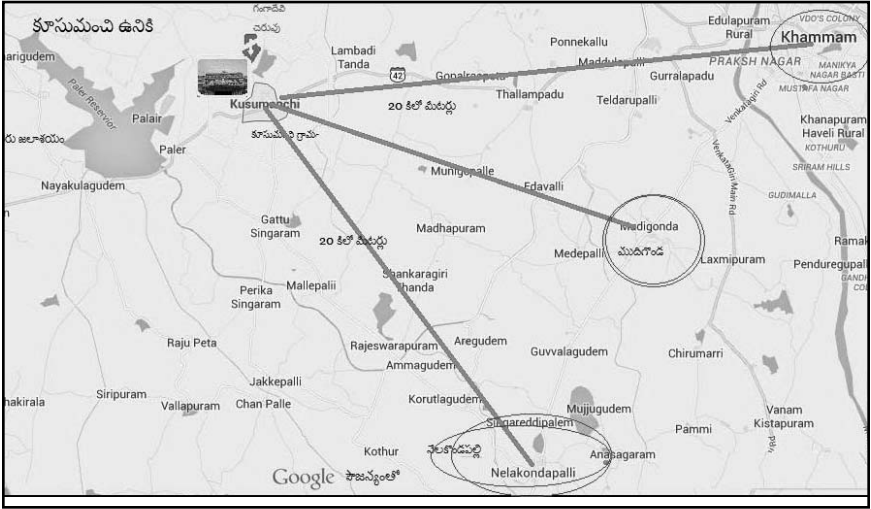
ఆంధ్రదేశంలో 300 సంవత్సరాలకు పైగా సాగిన కాకతీయుల పరిపాలన అంటే

కేవలం ఒక రాజరికవ్యవస్థ కాలంగా మాత్రమే చూస్తే సరిపోదు. గొలుసుకట్టు చెరువులతో దేశాన్ని సస్యశ్యామలం చేసి, ఆకలిభాధలను తీర్చడం గురించిన అర్థంలో తీసుకోవాలి. రమణీయమైన నిర్మాణశైలితో అర్థవంతంగా నిర్మించిన ఆలయాలు, రాజభవనాలు, గ్రామాల అమరిక వెనుక వున్న సైన్యను అర్థం చేసుకోవాలి. అదే శిల్పంలో వివిధ అంశాలను పొందుపరచిన విధానం తెలుసుకోవాలి. ఆర్థికంగా పరిపుష్టంగా వుండేందుకు తీసుకున్న చర్యలను ఆకలింపు చేసుకోవాలి. కళలకూ, సాహిత్యానికి ఇచ్చిన విలువను అవగాహన చేసుకోవాలి. పేరిణి లాంటి నాట్యాలు ఉత్తేజాన్ని రగిలించేందుకు ఉపయోగపడ్డ విధానాన్ని విశదంగా గమనించాలి.

ఉనికి

తెలంగాణ రాష్ట్రంలోనే అతిపెద్ద శివలింగం కూసుమంచి గణపేశ్వరాలయంలోని బృహత్ శివలింగం. దేశంలోనే చెప్పుకోదగిన స్థాయిలో దీని పరిమాణం వుంది. అత్యంత చాతుర్యాన్ని కనబరిచిన ఆలయ నిర్మాణం, విశేషమైన వాస్తుపద్ధతిలో వున్న ఉప ఆలయాలు, సుమారు వెయ్యేళ్ళ చారిత్రక ఉనికి, చరిత్రకు ఆనవాళ్ళుగా నిలిచిన వీరగల్లులు, ఊరికి అనుబంధంగా నిర్మించిన గంగాదేవి చెరువు ఇక్కడి గణపేశ్వరాలయ ప్రత్యేకతను చాటుతున్నాయి.

ఖమ్మం-హైదరాబాద్ జాతీయ రహదారిపై ఖమ్మం నుంచి 20 కిలోమీటర్ల దూరంలో ఉన్న కూసుమంచి గ్రామంలో ఈ గణపేశ్వరాలయం వుంది. సూర్యాపేట నుంచి ఖమ్మం రోడ్లో 40 కిలోమీటర్ల దూరంలో ఉంది. హైదరాబాదునుంచి 170 కిలోమీటర్లు, వరంగల్ నుంచి ఖమ్మంమీదుగా 130 కిలోమీటర్ల దూరంలో వుంటుంది. విజయవాడ నుంచి 126 కిలోమీటర్ల దూరంలో వుంటుంది. ఖమ్మం చరిత్రను గమనిస్తే అప్పట్లో రాజధానులుగా వెలుగొందిన నేలకొండపల్లి మరియు ముదిగొండ చాలా దగ్గరగా వున్నాయి. అప్పటి విష్ణుకుండినుల పాలనలో పారిశ్రామికంగా అభివృద్ధి చెందిన ప్రాంతం, అతి పెద్ద బౌద్ధారామం వున్న ప్రదేశం మరియు భక్తరామదాసుకు పుట్టినిల్లు అయిన నేలకొండపల్లికి 20 కిలోమీటర్ల లోపు దూరంలోనే కూసుమంచి ఉంటుంది. చాళుక్యవంశం ముదిగొండ ప్రాంతంనుంచి పరిపాలన చేయడం వల్లనే ముదిగొండ చాళుక్యులుగా పేరుపొందారు. ఆ ముదిగొండ కూడా పాతిక కిలోమీటర్ల దూరంలోనే వుంది. ఏరియల్ డిస్కవరీస్ పద్ధతిలో మరేదైనా దారి ఉంటే ఈ దూరం మరింత తగ్గుతుంది. పర్యాటక ప్రాంతంగానూ, చారిత్రక

అధ్యయనానికి ఊతాన్నిచ్చే ప్రాంతంగానూ దీనికి ప్రాముఖ్యత ఉంది. కూసుమంచి గ్రామానికి ఈశాన్యదిశగా ఈ గణపేశ్వరాలయమా దీని ఉపాలయాలూ నెలకొనివున్నాయి. భౌగోళికంగా అక్షాంశము: 17°23'0.85" రేఖాంశము: 79°95'1.09" లపై వుంది.

ఇలా వెలుగులోకి వచ్చింది ...

కూసుమంచి గ్రామానికి సుమారు 2 కిలోమీటర్లు ఎడంగా ఊరిబయట పొలాల్లో సర్వేసంబరు 636లో కేవలం పాడుబడిన శిథిలాల్లాగా మాత్రమే ఈ దేవాలయం వుండేది. నిండా పెరిగిన పిచ్చిమొక్కలు, పురుగూ పుట్రాతో లోపటికి కాలుపెట్టాలంటేనే భయపడేలా వుండేది. పశువుల కాపర్లకో లేదా ఊసుపోక అటలాడుకుందామని వచ్చేవాళ్ళకో ఆవాసంగా వుండేది. 2001లో కూసుమంచి పోలీస్ స్టేషన్లో సర్కిల్ ఇన్స్పెక్టరుగా పనిచేస్తున్న సాధు వీరప్రతాప్ రెడ్డి గారి చొరవతో దేవాలయంలో మళ్ళీ దీపం వెలిగించటం ప్రారంభమైంది. ఆయనను ఆకర్షించింది కూడా ప్రధానంగా ఈ అతిపెద్ద శివలింగమేనని చెప్తున్నారు. ఈ ఆలయాన్ని పునరుద్ధరించేందుకు పోలీసు సిబ్బందితో పాటు గ్రామస్తుల సహాయ సహకారాలను ఆయన తీసుకున్నారు. అప్పటినుంచి నిత్య పూజలే కాకుండా కళ్యాణ మహోత్సవాలు, ఉత్సవాలూ జరుగుతున్నాయి. శివునికి ప్రీతి పాత్రమైన సోమవారం

రోజున భక్తులు ఎక్కువగా వస్తుంటారు. ప్రత్యేకంగా శివరాత్రి పర్వదినం రోజునైతే లక్షలాది మంది భక్తులు గణపేశ్వరాలయాన్ని సందర్శించుకుంటున్నారు. చుట్టుపక్కల ప్రాంతాల వారే కాక ఇరురాష్ట్రాల నలుమూలలనుండి కూడా ఆలయసందర్శన చేసుకుంటారు. సిఐ ప్రతాప రెడ్డిగారి తర్వాత కూసుమంచి సర్కిల్ కు వచ్చిన మరికొందరు పోలీసు అధికారులు బాల కిషన్, సాయిబాబా, వెంకట్రావు, సునీతారెడ్డి, నరేష్ రెడ్డి మొదలైనవారుకూడా అదే ఆనవాయితీని కొనసాగించి ఆలయం అభివృద్ధికి తమ సహాయ సహకారాలనందించారని గ్రామ ప్రజలు చెబుతారు. ప్రస్తుతం దేవులపల్లి శేషగిరిశర్మ గారు పూజారిగా పనిచేస్తున్నారు. 2002 నుంచి దేవాదాయ శాఖ ఈ ఆలయాన్ని తన ఆధీనంలోకి తీసుకుని కొంతమేరకు అభివృద్ధి కార్యక్రమాలను చేపట్టడంతో పర్యాటక ప్రాంతంగా కొంత అభివృద్ధి చెందింది.

కూసుమంచి ఊరిపేరు వెనుక ...

కాకతీయుల కాలంలో దేవాలయాలను కేవలం రాజధాని ప్రాంతంలోనో, పెద్దపెద్ద జనావాసాలున్న చోట మాత్రమే కాకుండా రాజ్యం నలుమూలలా విస్తరించేలా కట్టారు. ఆలయం, నగరం, నీటివనతిని ఒక క్రమబద్ధమైన అమరికలో వుండేలా జాగ్రత్తపడ్డారు. కాకతీయ నిర్మాణశైలికి పరాకాష్టగా భావించే రామప్ప దేవాలయం కూడా పాలంపేట అనబడే చిన్న ప్రాంతంలో నిర్మించారు. అది రాజధానిగానో, వర్తక వ్యాపారాలూ నిర్వహించిన అతిపెద్ద పట్టణ ప్రాంతంగానో ఎక్కడా ఆధారాలు దొరకలేదు. పైగా మొన్నమొన్నటి వరకూ కూడా తుప్పలూ, చెట్లతో నిండిన మారుమూల అరణ్య ప్రాంతంగా వుంది. ఖమ్మంజిల్లాలోని గణపేశ్వరాలయం నిర్మాణం కోసం ఎంచుకున్న కూసుమంచి ఊరు పేరును గమనిస్తే ఇది మొదటినుంచి స్వల్ప జనావాస ప్రాంతమేనామో అనిపిస్తుంది.

పేరునుబట్టి చూస్తే 'కూసు' అంటే చిన్న, సులభసాధ్యమైన అని అర్థం. కూసుమంచి అంటే చిన్నఊరు అనే అర్థంలో తీసుకోవచ్చు. అభ్యాసం కూసు విద్య అనే సామెతలో ఈ పదం ఇప్పటికీ వాడుకలోనే వుంది. వైష్ణవ సంప్రదాయాలలో ఒకటైన సాతాని మతం (చాత్తాద వైష్ణవం)లో కూడా కూసుమతం, కూచిమతం అనే ఒక శాఖ వుంది.

కొంచెం అనేందుకు కూసంత, కూసంత అనే పదాలను కాస్తంత అనే రూపంలోనూ వాడుతున్నాం. కూచి అంటే కూడా చిన్న అనే అర్థం వుంది. కూచికుండ అనేది ఇలా

వాడుకలోకి వచ్చింది. 18వ శతాబ్దంలో కూచిమంచి జగ్గకవి (చంద్రరేఖా విలాపం అనే శృంగార ప్రబంధము, కాకతీయుల చారిత్రక వివరాలను కూడా తెలిపే సోమదేవ రాజీయము వంటి గ్రంథాల రచయిత), కూచిమంచి తిమ్మకవి (పుదుచ్చేరి లోని కామ గ్రంథమాల సంపాదకులు) ఈవిధమైన ఇంటిపేరుతో ప్రసిద్ధులు.

గ్రామంలో చెప్పుకునే కథ

ఈ బృహత్తర ఆలయం గణపతిదేవుని కాలంలో ఆయన గురువు విశ్వేశ్వరస్వామి నిర్వహణలో కట్టించబడిందని, గణపతిదేవుడు తనకు అనేక విజయాలను ప్రసాదించిన శివుడికి భక్తిపూర్వక కృతజ్ఞతగా నిర్మించిన అనేక ఆలయాలలో ఇదొకటిని చెబుతారు. కూసుమంచి గ్రామం ఆ కాలంలో కూడా చాలా చిన్న ఊరుకావడంతో దేవాలయ నిర్మాణానికి ఓరుగల్లు ప్రాంతం నుంచి అనేకమంది నిపుణులను, కూలీలను రప్పించారని. వారి పనిని పర్యవేక్షించే నిర్వాహకుడికి ఒక కన్ను, ఒక చేయి, ఒక కాలు వుండేదట. అతనికి రోజు తల్లి భోజనం తీసుకుని వచ్చి ఇచ్చి వెళుతుండేదట. భోజనం అందజేసిన తర్వాత వెనక్కి తిరిగి చూడకుండా వెళ్లమని ఇతను కోరాడట. ఆమె రోజూ అలాగే చేస్తూ వుండేది. దేవాలయ నిర్మాణం దాదాపు చివరికి వచ్చింది. అసలు ఇలా వెనక్కి తిరిగి చూడొద్దని ఎందుకన్నాడా అనే అనుమానం ఆమెను నిరంతరం పీడించేది. ఈ ఉత్కంఠతను తట్టుకోలేక ఒకరోజు భోజనం అందజేసి వస్తూ వస్తూ ఈ విషయాన్ని తెలుసుకోవాలనే ఉత్సాహంతో వెనక్కి తిరిగి చూసిందట. ఆ మరుక్షణమే అతడు రక్తం కక్కుకుంటూ చనిపోయాడనీ చెప్పుకుంటారు.

కథలో అతని ఆకారం విచిత్రంగా వుండటాన్నిబట్టి ఈ బృహత్తర ఆలయ నిర్మాణంలో గ్రహాంతరవాసుల సహకారం వుండేమోననే అనుమానాన్ని కూడా కొందరు వ్యక్తం చేస్తున్నారు. ఒక మహత్తర యాంత్రిక, తాంత్రిక లేదా మాంత్రికశక్తి పనిచేయనిదే ఇంతటి బరువైన రాళ్ళను అంత ఖచ్చితంగా చెక్కుకుంటూ ఇంటర్ లాకింగ్ విధానం ద్వారా పిల్లలు లెగోబ్లిక్స్ (వివిధ ఆకారాలలో వున్న ముక్కలను వేర్వేరు పద్ధతులలో కలపటం ద్వారా నిర్మాణాలను తయారుచేసుకునే పిల్లల ఆటవస్తువు పేరు ఇది, లెగో అనే కంపెనీ తయారు చేసిన ఇటుకల వంటివి కనుక వీటికి లెగోబ్లిక్స్ అంటారు)ను బిగించినట్లు బిగించుకుంటూ రావడం, సరిపడకపోతే మరోసారి తీసి సరిచూసుకోవడం మామూలు మానవశక్తికి సాధ్య

End of Preview.

**Rest of the book can be read @
[http://kinige.com/book/Kusumanchi
+Ganapeswaralayam](http://kinige.com/book/Kusumanchi+Ganapeswaralayam)**

* * *